

# აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობა: გამოწვევები და შესაძლებლობები COVID -19 პანდემიის პირობებში

## ეთერ ხარაიშვილი

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი  
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

## ნინო ლობჯანიძე

ეკონომიკის დოქტორი, ასისტენტ პროფესორი  
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ნაშრომში გაანალიზებულია მეცნიერთა შეხედულებები აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის სფეროში პანდემიით გამოწვეული სირთულეების შესახებ. ტიპური და ატიპური კრიზისების შედარებითი ანალიზის გზით გამოვლენილია პროდუქტებით ვაჭრობის განვითარების ოპტიმისტური და პესიმისტური სცენარები.

კვლევის პროცესში, შედარებითი ანალიზის გზით, დაჯგუფებულია საქართველოს აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის მაჩვენებლები პანდემიამდე (2018-2019 წწ.) და პანდემიის შემდეგ (2020-2021 წწ.) პერიოდებში, ამ პერიოდების მიხედვით დასაბუთებულია ვაჭრობის დადებითი და უარყოფითი ტენდენციები.

პანდემიამდე და პანდემიის პერიოდში აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის ზრდის და შემცირების მაჩვენებლების ანალიზზე დაყრდნობით გაკეთებულია დასკვნები და შემუშავებულია რეკომენდაციები COVID-19-ით გამოწვეული კრიზისის პერიოდში სურსათით ვაჭრობის სფეროში შექმნილ პრობლემებსა და ვაჭრობის გაუმჯობესების ღონისძიებებზე.

საკვანძო სიტყვები: სურსათით ვაჭრობა, ექსპორტი, იმპორტი, პანდემიის გავლენა, სავაჭრო ბალანსი.

**კვლევის აქტუალურობა.** საერთაშორისო ვაჭრობა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ეკონომიკის, მათ შორის სოფლის მეურნეობის განვითარებაში. განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობა, რომელიც უზრუნველყოფს გლობალურ სასურსათო უსაფრთხოებას, აუმჯობესებს მრავალფეროვან სურსათზე ხელმისაწვდომობას. სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემა განსაკუთრებით დიდია იმ ქვეყნებში, რომლებიც სურსათის იმპორტზე არიან დამოკიდებულნი. ასეთ ქვეყანა შორის განიხილება საქართველო, სადაც წლების მანძილზე ფორმირებულია აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის უარყოფითი სალდო.

ბევრი განვითარებადი ქვეყნისთვის აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტიდან მიღებული შემოსავლები მნიშვნელოვან ფინანსურ წყაროს წარმოადგენს. შეიძლება ითქვას, რომ სურსათით ვაჭრობა და გლობალური ღირებულების ჯაჭვი უშუალოდაა დაკავშირებული სოფლის მეურნეობისა და ქვეყნების ეკონომიკურ განვითარებასთან.

COVID-19 პანდემიით გამოწვეულმა კრიზისმა უპრეცედენტო გავლენა სოციალურ და ეკონომიკურ პროცესებზე. ქვეყნები აღმოჩნდნენ არა კლასიკური ტიპის, არამედ თვისებრივად ახალი გლობალური ეკონომიკური კრიზისის წინაშე. პანდემიის გავრცელების შესაკავებლად დაწესებულმა შეზღუდვებმა გამოიწვია ღრმა გლობალური ეკონომიკური რეცესია, გაიზარდა სიღარიბე, წარმოიქმნა ქრონიკული სასურსათო დაუცველობა, შეფერხდა ბოლო ათწლეულების განმავლობაში მიღწეული პროგრესი. შესაბამისად, აქტუალური გახდა სასურსათო ვაჭრობის სფეროში ცვლილებების შესწავლა და COVID-19-ის გავლენის შეფასება სურსათით ვაჭრობაზე.

საქართველოში, წლების განმავლობაში, ფორმირებულია აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის უარყოფითი სავაჭრო ბალანსი. პანდემიამ აღნიშნულ ტენდენციაში რიგი უარყოფითი ცვლილებები შეიტანა. შესაბამისად, აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის პრობლემების კვლევა კიდევ უფრო აქტუალური გახდა.

**კვლევის მიზანი.** კვლევის მიზანია საქართველოში აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობაზე პანდემიის გავლენით გამოწვეული პრობლემების შეფასება და გადაჭრის გზებზე რეკომენდაციების შემუშავება.

**კვლევის მეთოდოლოგია.** კვლევის პროცესში გამოყენებულია ქართველი და უცხოელი მეცნიერების კვლევითი სტატიები, FAO-ს კვლევები და ანგარიშები, გაეროს ეკონომიკური კომისიის კვლევის შედეგები უშუალოდ საქართველოსთან მიმართებაში, სასურსათო პროდუქტებით მსოფლიო ვაჭრობის ანგარიშები და მონაცემთა ბაზები, პრობლემის შესაბამისი ეროვნული და საერთაშორისო ორგანიზაციების ვებგვერდები, საქართველოს გარემოს დაცვისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტროს, სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემები.

კვლევის პროცესში გამოყენებულია ანალიზის, შედარების, ისტორიული პარალელების სცენარების, ექსპერტული და სხვა მეთოდები. ჩატარებულია თვისებრივი კვლევა ტიპური და ატიპიური კრიზისების შესახებ.

**ლიტერატურის მიმოხილვა.** COVID-19-ის პანდემიის გავრცელებამ მნიშვნელოვნად მსოფლიო ეკონომიკის დღის წესრიგი. შეიქმნა სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემა. პანდემიის პირველმა ტალღამ გამოიწვია ღრმა გლობალური ეკონომიკური რეცესია და მრავალ ქვეყანაში გააღრმავა ქრონიკული სასურსათო დაუცველობა (FAO, 2021). ამავდროულად, ხაზი გაისვა ქვეყნის იმპორტდამოკიდებულების პრობლემას (პაპავა ვ. 2018). ექსპერტთა დიდი ნაწილი მიიჩნევდა, რომ სასურსათო კრიზისი შესაძლებელია მოკლე დროში დაწყებულიყო, განსაკუთრებით მაშინ, თუ გლობალური სურსათის მიწოდების ჯაჭვი ჩამოიშლებოდა (Glauber et al. 2020; გაერო 2020). მიწოდების ჯაჭვზე უშუალოდ არის დამოკიდებული სასურსათო ბაზრების ეფექტიანი ფუნქციონირება (Kharaiashvili E., Gechbaia B., Erkomaishvili G., Lobzhanidze M., Natsvlishvili I. 2021).

აღსანიშნავია, რომ პანდემიამდელ პერიოდშიც სასურსათო მარაგები დაუცველი იყო, მიუხედავად დაზღვევისა (Shonia N., Nozadze M., Mushkudiani Z. 2021). ამასთან, ისტორიულად სურსათის ბაზრები მყიფე იყო სხვადასხვა ბუნებრივი კატაკლიზმებისა და ეკონომიკური შოკების გამო.

მიმდინარე COVID-19-ით გამოწვეულმა კრიზისმა შეცვალა მთავრობების სასურსათო ვაჭრობის პოლიტიკა. ცვლილებები განიცადა საინვესტიციო ნაკადებისადმი ბიზნესის დამოკიდებულებამ (Shonia N., Mushkudiani Z., Siradze M. 2022). ბოლო წლების განმავლობაში, სოფლის მეურნეობის მრავალი სექტორისთვის ეს არის პირველი შემთხვევა, როდესაც პროდუქტის ფასებზე გავლენას ახდენს მოთხოვნის ცვლილება და არა წარმოების სექტორში სხვადასხვა ფაქტორით გამოწვეული მიწოდების ცვლილებები (მაგალითად, გვალვა ან ციკლონები) (Greenville J., McGilvray H., Black S. 2020).

აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობაზე COVID-19-ის გავლენის შესახებ კვლევებით უპირატესად დასაბუთებულია, რომ პანდემიის პერიოდში აგროსასურსათო სექტორში გართულდა პროდუქტების რეალიზაცია, გზების ჩაკეტვის გამო მნიშვნელოვანი გამოწვევები შეიქმნა სურსათის მიწოდების ჯაჭვში, მომხმარებლებმა შეამცირეს აგროპროდუქტების შესაძენად ბაზარზე გასვლის სიხშირე, შემცირდა მოსახლეობის შემოსავლები, ცვლილებები მოხდა ექ-

სპორტისა და იმპორტის თანაფარდობებში (Ben-xi L., ZHANG Y. 2020), შენედა ეკონომიკური და სოციალური განვითარება (Schmidhuber and Qiao, 2020a).

პანდემიით გამოწვეულმა ფინანსურმა ქაოსმა გაზარდა სურსათზე წვდომის რისკები. მარკეტინგის, ლოჯისტიკისა და კომერციული ქსელების შეფერხებამ და პოტენციურმა პრობლემებმა შეზღუდა სურსათზე წვდომა მსოფლიოს ზოგიერთ ქვეყანაში (FAO, 2020c). მსოფლიო სურსათის პროგრამის კვლევამ აჩვენა, რომ 2020 წლისთვის COVID-19 გაზარდდა სიღარიბეში მყოფი პირების რაოდენობას 265 მილიონამდე. ასევე, მსოფლიო კვების პროგრამის კვლევით დადგინდა, რომ COVID-19 ხელს უწყობს დაბალი ან საშუალო შემოსავლის მქონე ოჯახებში 5 წლამდე ასაკის ბავშვების ჯანმრთელობისა და სოციალური უზრუნველყოფის სიხშირის 14.3%-ით ზრდას (WFP, 2020a).

პანდემიის გავრცელება სერიოზულ საფრთხეს უქმნის სურსათის უსაფრთხოებასა და მოსახლეობის კეთილდღეობას. პრობლემას ამწვავებს ისიც, რომ პანდემიის პირობებში არსებითი დაბრკოლებები შეექმნა სურსათის მიწოდებას როგორც ადგილობრივ, ისე გლობალურ ბაზრებზე. პანდემიის უარყოფითი გავლენის შესამცირებლად და შესაბამისი სტრატეგიების შესამუშავებლად აუცილებელია სურსათზე ხელმისაწვდომობისა და ფასების სტაბილურობის უზრუნველყოფა (Wasito, Hermawan H., Mulyono J., Sirnawati E., Sihombing Y., Ratri D. 2021).

მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ საზღვრების ჩაკეტვის შემთხვევაშიც კი აუცილებელია ქვეყნებს შორის აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის გაგრძელება, უფრო მეტიც საჭიროა, მოკლევადიან პერიოდში ამ პროდუქტებით ვაჭრობის წახალისება (Headey et al. 2020). არანაკლებ მნიშვნელოვანია ქვეყნებმა გააუქმონ ექსპორტის აკრძალვები და იმპორტის გადასახადები, რადგან სურსათზე ფასების მკვეთრი ცვლილების თავიდან აცილება შესაძლებელია იმპორტზე ტარიფების შემცირებით სურსათის მცირე რაოდენობით დაბალი მიწოდების გამო (Headey et al. 2020). შედეგად, სურსათით ვაჭრობის პროტექციონიზმი უნდა მოიცავდეს სხვადასხვა სახის გადასახადებს, ტარიფებს, არასატარიფო ბარიერებსა და შეზღუდვებს. თუმცა, ამ პოლიტიკის შემოღება გამოიწვევს მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის განსხვავებას, რამაც შეიძლება ხელი შეუწყოს საშუალო და გრძელვადიან პერიოდებში სურსათზე ფასების მკვეთრ ზრდას.

ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის (OECD) 2021 წლის ანგარიშის მონაცემებით, კოვიდ პანდემიის პირობებში სოფლის მეურნეობისა და კვების სექტორმა მიწოდების ჯაჭვის მნიშვნელოვანი შეფერხება განიცადა პანდემიით გამოწვეული ეკონომიკური კრიზისისა და მასთან დაკავშირებული ჩაკეტვის ზომების გამო. თუმცა, აღნიშნული სექტორის მწარმოებლებისა და საცალო მოვაჭრეების მოქნილობისა და მთავრობების სწრაფი და ფართო რეაგირების გამო შედეგებზე უარყოფითი გავლენა არცთუ ისე მასშტაბური იყო (OECD, 2021). 2021 წლის ოქტომბრის მდგომარეობით, 800-მდე ღონისძიება განხორციელდა მთავრობების მიერ 54 განვითარებულ და განვითარებად ქვეყანაში. გამწვავებული შეფერხებების თავიდან აცილების, მიწოდებისა და მოთხოვნის შოკების ათვისებისა და საწარმოო საქმიანობის აღდგენის გაძლიერების მიზნით, სულ მცირე 157 მილიარდი აშშ დოლარი გამოიყო სოფლის მეურნეობის სექტორისთვის ამ ღონისძიებების მხარდასაჭერად, დიდი ნაწილი კი სასურსათო დახმარებას მოხმარდა (Gruere G., Brooks J. 2021). 2022 წლისათვის კი პროგნოზირებულია, რომ ამ სექტორზე COVID-19-ის პანდემიის გავლენა მოიკლებს და პოლიტიკის შემქმნელებს მოუწევთ გადაიტანონ ხარჯები ინვესტიციებზე, რომელსაც შეუძლია გააძლიეროს სექტორის მდგრადობა გრძელვადიან პერიოდში (AMIS 2021).

საქართველოს ფერმერთა ასოციაციის მიერ ფერმერთა გამოკითხვის შედეგად, დადგენილია, რომ კოვიდ პანდემიამ 2019-2020 წლებში მათ საქმიანობაზე უარყოფითი ზეგავლენა მოახდინა. (საქართველოს ფერმერთა ასოციაცია, 2020). გაეროს ეკონომიკური კომისიის 2020 წლის ანგარიშშიც დასტურდება, რომ საქართველოში მცირე და საშუალო მეწარმეების დაახლოებით 45% შემთხვევაში შემოსავლები საგრძნობლად შემცირდა 2019-2020 წლებში (UNECE, 2020).

ქვეყნებს შორის ვაჭრობის განვითარება დადებითად აისახება მოსახლეობის კეთილდღეობის მაჩვენებლებზე და ხელს უწყობს ქვეყნებს შორის ეკონომიკური კულტურული, პოლიტიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას (Kharaishvili E., Gechbaia B., Zviadadze E., Mushkudiani Z., Tsilosani A. 2021).

აგროპროდუქტებით ვაჭრობა გარკვეული გამოწვევების წინაშე აყენებს ქვეყნებს, განსაკუთრებით განვითარებადს, თუმცა, ასევე, იძლევა მნიშვნელოვან შესაძლებლობებს საერთშორისო ბაზრებზე ნიშის მოსაპოვებლად (Kharaishvili E., Natsvlishvili I., Lazariashvili T. 2020).

აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობა სასურსათო ბაზრების განვითარების მნიშვნელოვანი საშუალებაა (ხარაიშვილი ე., ნაცვლიშვილი ი. 2019). ამასთან, აუცილებელია სურსათის მიწოდების ჯაჭვის უწყვეტობის უზრუნველყოფა (Kharaishvili E. 2017) და მარკეტინგული სტრატეგიების შემუშავება (Kharaishvili E., Gechbaia B., Mushkudiani Z. 2019).

FAO-მ პანდემიის საწყისი ეტაპიდანვე აღნიშნა, რომ მცირე ფერმერებს გაუჭირდებოდათ თავიანთი პროდუქტის გაყიდვა, რაც, თავის მხრივ, გამოიწვევდა მათი შემოსავლის შემცირებას. ამასთან, COVID-19-ით გამოწვეული პრობლემები მნიშვნელოვნად იმოქმედებდა მოსახლეობის უღარიბეს და ყველაზე დაუცველ ფენებზე და სურსათზე ხელმისაწვდომობა მკვეთრად დაირღვეოდა (FAO, 2019).

პანდემიის აფეთქებამ სოფლის მეურნეობის სექტორში უკიდურესი დაუცველობა გამოიწვია. ამიტომ გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ყველა ხელმისაწვდომი ინსტრუმენტის, ინსტიტუტისა და დაინტერესებული მხარის მობილიზებას (FAO, 2020).

**აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის პესიმისტური და ოპტიმისტური განვითარების სცენარები (II Scenarios)**

ბიბლიოგრაფიული კვლევით გამოვლინდა, რომ აგროსასურსათო სასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობაზე პანდემიის გავლენის ორი სცენარი შეიძლება განვიხილოთ:

1. მათ შორის აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობაზე, პანდემია პირდაპირ გავლენას მოახდენს, უარყოფითი ეკონომიკური და სოციალური შედეგები არსებითი, თვალსაჩინო და ხანგრძლივი იქნება;

2. აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობაზე, პანდემიის უარყოფითი გავლენის შედეგები არ იქნება არსებითი, ზოგჯერ გავლენა უგულვებელყოფილიცაა, ასევე, რიგ განვითარებად ქვეყნებში ექსპორტის სავაჭრო ზარალი მცირე იქნება.

პირველი მოსაზრება განეკუთვნება მოვლენების განვითარების *პესიმისტურ სცენარს*, რომლის მიხედვითაც დამატებითი საგარეო შოკები სამომავლოდ გლობალური მოთხოვნის ნაკლებ ზრდას გამოიწვევს, მათ შორის აგროსასურსათო პროდუქტებზე. საშუალოვადიან პერიოდში პესიმისტური სცენარი გულისხმობს დაშვებას, რომ ეკონომიკის აღდგენა ძნელად მისაღწევი იქნება და შემცირდება წარმოების პოტენციალიც. საქართველოში პესიმისტური სცენარის შემ-

თხვევაში, 2021-2024 წლებში ეკონომიკის საშუალო რეალური ზრდის ტემპი დაბალი იქნება (საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი, 2021).

მეორე მოსაზრება ითვალისწინებს განვითარების *ოპტიმისტურ სცენარს*. საშუალოვადიან პერიოდში ოპტიმისტური სცენარი გულისხმობს გლობალური მოთხოვნის ზრდასა და მაღალ ეკონომიკურ ზრდას. საქართველოში ოპტიმისტური სცენარის შემთხვევაში, 2021-2024 წლებში ეკონომიკის საშუალო რეალური ზრდის ტემპი მაღალი იქნება (საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი, 2021).

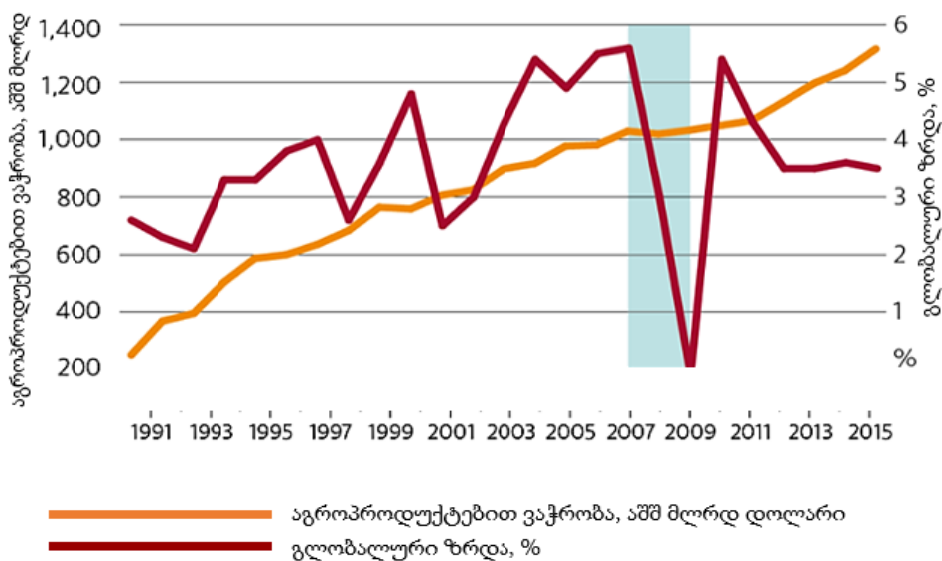
ჩვენი ჰიპოთეზის მიხედვით, საქართველოში სასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობაზე პანდემია, რიგი ხელშემშლელი ფაქტორებისა და შეზღუდვების მიუხედავად, არსებით უარყოფით გავლენას ვერ მოახდენდა. აღნიშნულიდან გამომდინარე, შევისწავლეთ საქართველოს აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის მაჩვენებლები პანდემიამდე (2018-2019 წწ.) და პანდემიის შემდეგ (2020-2021 წწ.) პერიოდებში. გავითვალისწინეთ, რომ რაოდენობრივი და ღირებულებითი განზომილების მიხედვით ვაჭრობის მაჩვენებლები ზოგჯერ განსხვავებულია, რასაც პროდუქტების სხვადასხვა ფასით, ხშირ შემთხვევაში დაბალი ფასებით ვაჭრობა იწვევს. საკვლევ პერიოდებში არსებითი განსხვავება ამ მხრივ არ აღინიშნა, შესაბამისად, პროდუქტებით ვაჭრობა რაოდენობრივი მაჩვენებლებით წარმოვადგინეთ.

ჩვენი ჰიპოთეზის დასამტკიცებლად, ორგვარი მიდგომა გამოვიყენეთ:

1. *თვისებრივი* - ტიპიური და ატიპიური ეკონომიკური კრიზისების შედარების საფუძველზე;
2. *რაოდენობრივი* - პანდემიამდე და პანდემიის შემდგომი სტატისტიკური შედარებითი ანალიზის საფუძველზე.

ერთი მხრივ, ტიპიური და ატიპიური ეკონომიკური კრიზისების შედარებითი ანალიზის საფუძველზე განვიხილეთ სურსათზე მოთხოვნის მდგრადობის მაგალითი, რომელიც დაფიქსირდა 2007-2008 წლებში ტიპიური - გლობალური ფინანსური კრიზისის დროს. მეორე მხრივ, გავანალიზეთ პანდემიით გამოწვეული ატიპიური ეკონომიკური კრიზისის შედეგები, აღნიშნულ კრიზისამდე პერიოდთან შედარებითი საქართველოს სოფლის მეურნეობის სექტორისათვის.

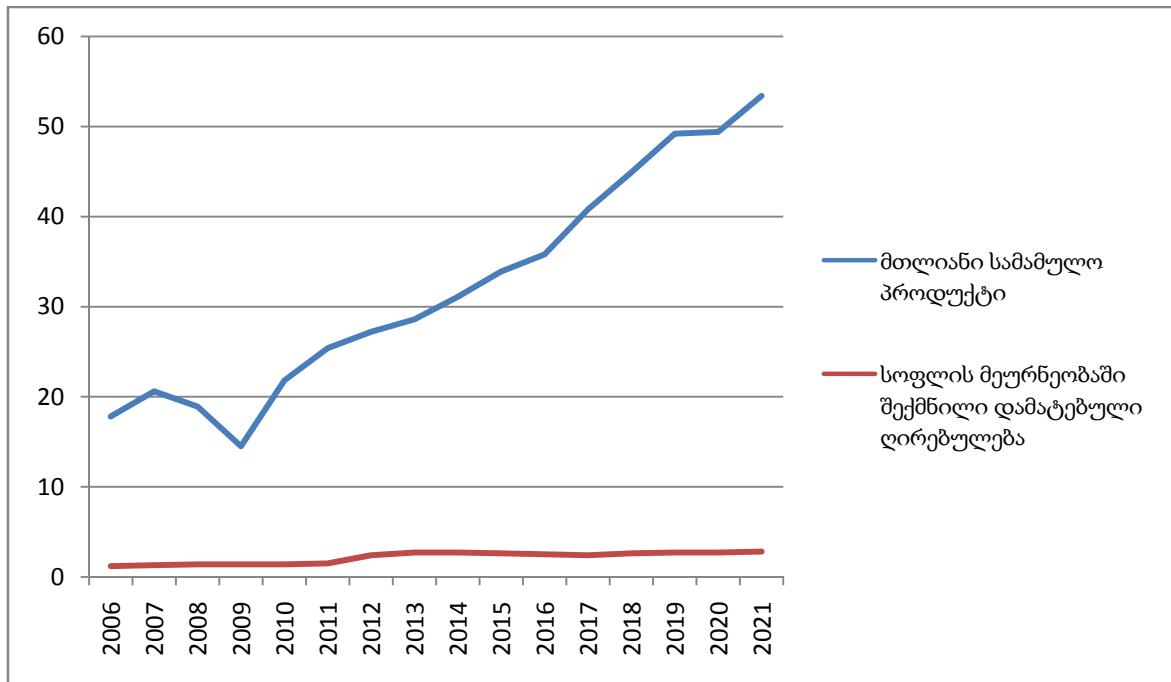
დიაგრამა 1. აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობა გლობალური ფინანსური კრიზისის დროს



წყარო: [https://daff.ent.sirsidynix.net.au/client/en\\_AU/search/asset/1030341/0](https://daff.ent.sirsidynix.net.au/client/en_AU/search/asset/1030341/0)

როგორც დიაგრამიდან ჩანს, აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობა წლების განმავლობაში სტაბილურია, მიუხედავად იმისა, რომ 2007-2008 წლებში ფინანსურმა კრიზისმა არსებითი უარყოფითი გავლენა მოახდინა გლობალურ ზრდაზე (იხ. დიაგრამა 1). ანალოგიური დასკვნის გაკეთება შეიძლება საქართველოში მთლიანი სამამულო პროდუქტისა და სოფლის მეურნეობაში შექმნილი დამატებული ღირებულების შედარებითი ანალიზის საფუძველზე (იხ. დიაგრამა 2).

დიაგრამა 2. მთლიანი სამამულო პროდუქტისა და სოფლის მეურნეობაში შექმნილი დამატებული ღირებულება 2006-2021 წწ., მლრდ ლარი

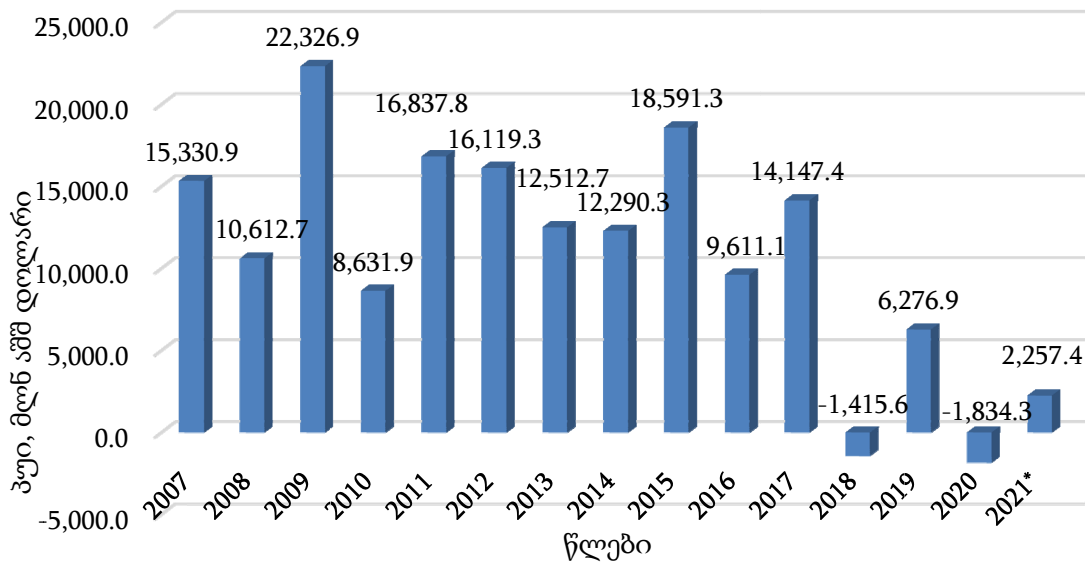


აგებულია ავტორების მიერ

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

ამრიგად, ფინანსური და COVID-19-ით გამოწვეული ეკონომიკური კრიზისები ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავდება, მაგრამ კრიზისის ფონზე სოფლის მეურნეობის სექტორის მდგრადობის შენარჩუნების კუთხით, მდგომარეობა მსგავსია. კერძოდ, პირველ წელს ფიქსირდება აგროპროდუქტებით ვაჭრობის შემცირება, მომდევნო წლებში კი, ჯერ კლებადი ზღვრული უკუგებით, შემდეგ კი ზრდადი ზღვრული უკუგებით ზრდა. ისევე, როგორც ტიპიური კრიზისის დროს, ჩაღრმავებული ანალიზის მიზნით, გავზომეთ აღნიშნული ორი ტიპის კრიზისის ფონზე მაკროეკონომიკური პარამეტრების ცვლილებები საქართველოში. აღმოჩნდა, რომ განსხვავება ფიქსირდება პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების რეალურ მონაცემებში. თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ 2021 წლის ბოლო მონაცემებით პანდემიით გამოწვეული კრიზისის ფონზე შეინიშნება სოფლის მეურნეობის სექტორში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების ზრდა, რაც ოპტიმისტური პროგნოზების გაკეთების საშუალებას იძლევა, მით უფრო ეკონომიკური ზრდის საპროგნოზო მონაცემების ფონზე (იხ. დიაგრამა 3).

დიაგრამა 3. პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები სოფლის მეურნეობაში, საქართველო 2007-2021 (მლნ აშშ დოლარი)



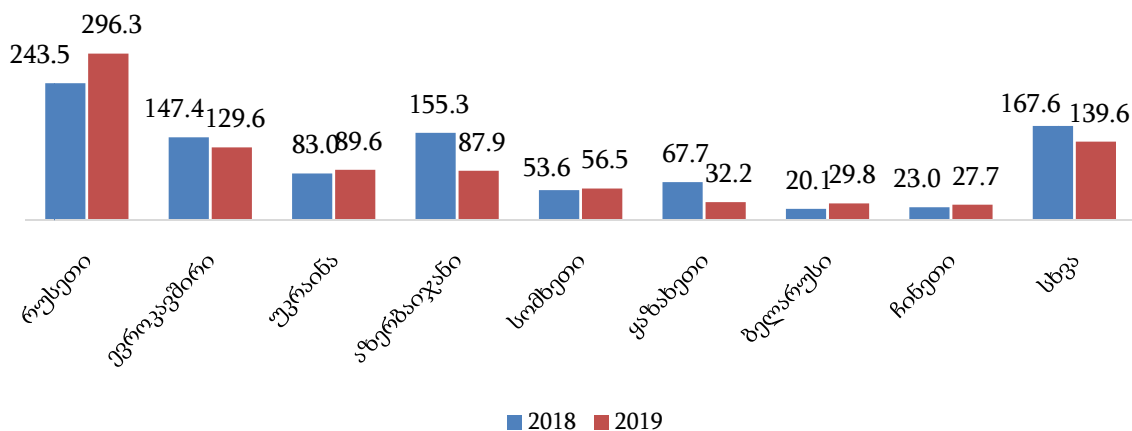
აგებულია ავტორების მიერ

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

ამრიგად, ფინანსური კრიზისისაგან განსხვავებით მიმდინარე პერიოდში შედარებით კომპლექსური და საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროს მომცველი კრიზისია. თუმცა, ჩვენი ჰიპოთეზის დასამტკიცებლად, რომ ზემოთაღნიშნული დასკვნა ოპტიმისტური სცენარის განვითარებას ხელს არ უშლის, გავანალიზებთ აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის მაჩვენებლებს.

პანდემიამდე პერიოდში მონაცემების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ 2019 წელს საქართველოდან ექსპორტირებულია 889.2 მლნ აშშ დოლარის ღირებულების აგროსასურსათო პროდუქტები, რაც 8.0%-ით ნაკლებია 2018 წლის ანალოგიურ მაჩვენებელთან შედარებით. ქვეყნების მიხედვით მაჩვენებლების ანალიზით კი გამოიკვეთა, რომ 2018-2019 წლებში აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტი შემცირებულია ევროკავშირის ქვეყნებში (12%-ით), რაც ძირითადად სპირტიანი სასმელების ექსპორტის შემცირებამ გამოიწვია (იხ. დიაგრამა 4).

დიაგრამა 4. ექსპორტი ძირითადი ქვეყნების მიხედვით, მლნ აშშ დოლარი

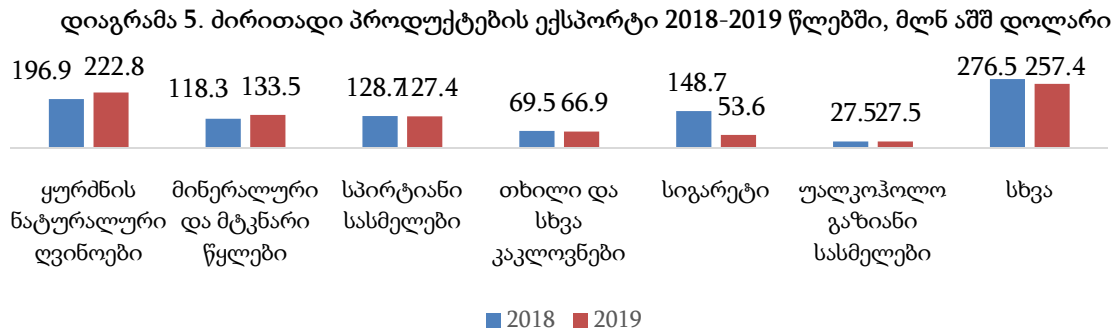


აგებულია ავტორების მიერ

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტში შემდეგი დადებითი ტენდენციები გამოვლინდა: პანდემიამდე პერიოდში ექსპორტი ყველაზე მეტად გაზრდილია რუსეთში, ბელარუსში, უკრაინაში, საუდის არაბეთში, ჩინეთში, გერმანიასა და მოლდოვაში. აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის მოცულობა შემცირდა შემდეგ ქვეყნებში: აზერბაიჯანში, ყაზახეთში, ირანში, თურქეთში, ესპანეთში, უზბეკეთში, საფრანგეთში, ნიდერლანდებში, პერუსა და ავსტრიაში.

ძირითადი საექსპორტო პროდუქტების მიხედვით მაჩვენებლების შესწავლამ აჩვენა, რომ თუ საქართველოდან განხორციელებულ აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტში მხედველობაში არ მივიღებთ სიგარეტისა და თამბაქოს ექსპორტს (ძირითადად, რეექსპორტი), პანდემიამდე პერიოდში აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტი 3%-ით არის გაზრდილი (იხ. დიაგრამა 5).

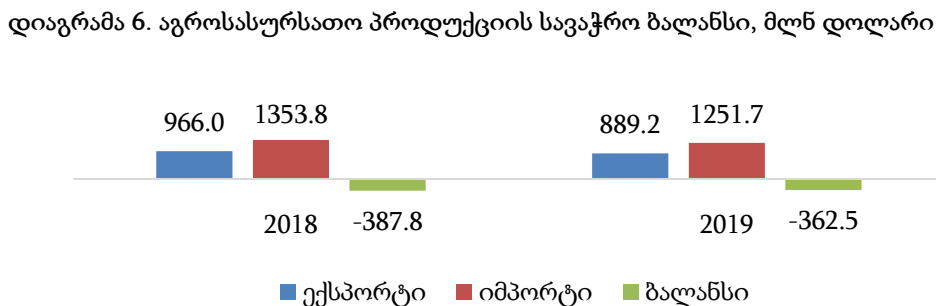


აგებულია ავტორების მიერ  
წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

პროდუქტების მიხედვით ექსპორტის თვალსაზრისით, შემდეგი დადებითი ტენდენციები აღინიშნა: გაიზარდა ღვინის, მინერალური და მტკნარი წყლების, ცოცხალი ცხვრის, ციტრუსის, თამბაქოს, კურკოვანი ხილის ექსპორტი. უარყოფითი ტენდენციებიდან აღსანიშნავია, რომ შემცირდა სიგარეტის, ცხვრის ხორცის, ცოცხალი მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის, თევზის ქონისა და თევზის ფქვილის ექსპორტი.

2019 წელს იმპორტირებულია 1 251.7 მლნ აშშ დოლარის ღირებულების აგროსასურსათო პროდუქტები, რაც 7.5%-ით ნაკლებია 2018 წლის ანალოგიურ მაჩვენებელზე. 2018-2019 წლებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა თამბაქოს, სპირტიანი სასმელების, ციტრუსის, გაყინული თევზის და ხორცი და ხორცის საკვები სუბპროდუქტები, დამარილებული, გამომშრალი ან შებოლილის იმპორტი. ამავე პერიოდში, სხვა პროდუქტებთან შედარებით, მნიშვნელოვნად შემცირდა სიგარეტის, ეთილის სპირტის, კაკლოვნების (ძირითადად ფისტა), ხორბლის, შაქრის და კოპტონის და სხვა მყარი ნარჩენების (მიღებული სოიოს ზეთის ექსტრაქტებისას) იმპორტი.

ექსპორტ-იმპორტის შედარებითი ანალიზის საფუძველზე 2018-2019 წლებში, წინა წლების მსგავსად, სავაჭრო ბალანსი უარყოფითია (იხ. დიაგრამა 6).



აგებულია ავტორების მიერ  
წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური



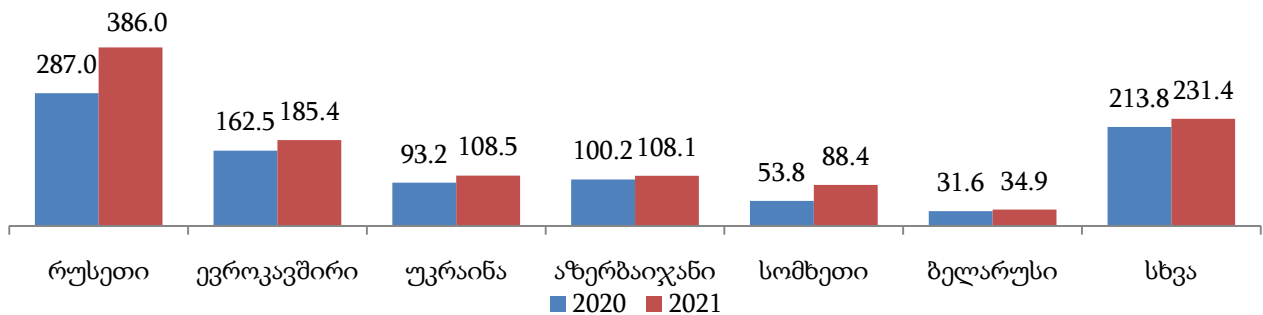
2019 წელს, წინა წელთან შედარებით, უარყოფითი სავაჭრო სალდო 9.6 %-ით არის შემცირებული.

ამრიგად, პანდემიამდე პერიოდში (2018-2019 წწ.) უნდა აღინიშნოს, რომ უარყოფითი სავაჭრო სალდო შემცირებულია, თუმცა, ცალკეული პარამეტრის შესწავლისას ვადგენთ, რომ ექსპორტიც და იმპორტიც შემცირებულია. შესაბამისად, აღნიშნული დადებითი ტენდენცია გამოწვეულია იმპორტის შემცირებით.

რაც შეეხება პანდემიის პერიოდში (2020-2021 წწ.) ექსპორტ-იმპორტის მონაცემებს, 2021 წელს საქართველოდან ექსპორტირებულია 1 143 მლნ აშშ დოლარის ღირებულების აგროსასურსათო პროდუქტები, რაც 21%-ით აღემატება 2020 წლის ანალოგიურ მაჩვენებელს. ქვეყნების მიხედვით აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის მაჩვენებლების ანალიზმაც გვიჩვენა, რომ თითქმის ყველა ქვეყანასთან გაზრდილია ექსპორტის მოცულობა (იხ. დიაგრამა 7).

2021 წელს, აგროსასურსათო პროდუქციის ძირითადი საექსპორტო ბაზრებია: რუსეთი (386 მლნ დოლარი), ევროკავშირი (185.4 მლნ დოლარი), უკრაინა (108.5 მლნ დოლარი), აზერბაიჯანი (108.1 მლნ დოლარი), სომხეთი (88.4 მლნ დოლარი) და ბელარუსი (34.9 მლნ დოლარი).

დიაგრამა 7. ექსპორტი ძირითადი ქვეყნების მიხედვით, მლნ აშშ დოლარი



აგებულია ავტორების მიერ

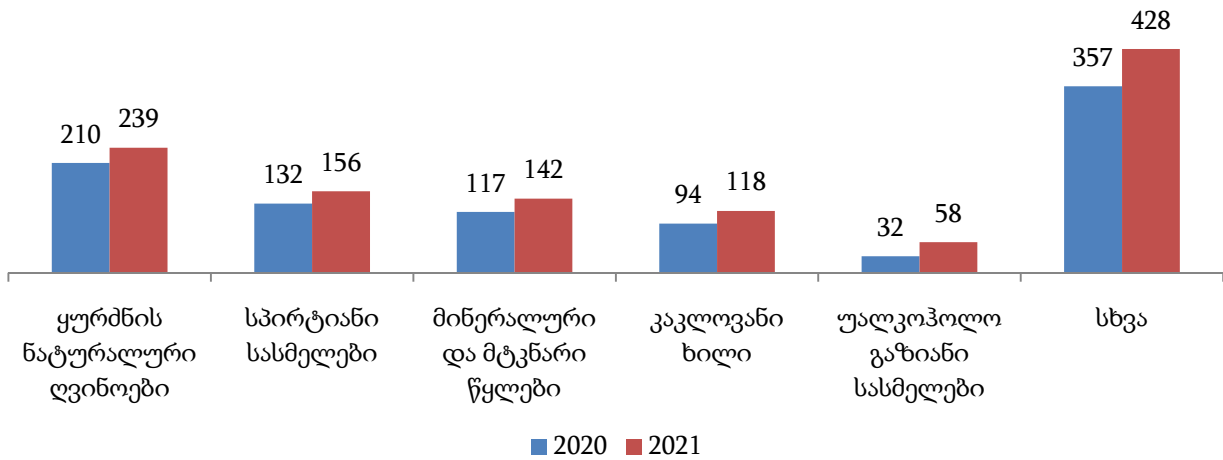
წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

პანდემიის პერიოდში აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტი ევროკავშირის ქვეყნებშიც (14%-ით), გაიზარდა, რაც ძირითადად განაპირობა თხილის, ღვინის, მინერალური და მტკნარი წყლების ექსპორტის ზრდამ. უნდა აღინიშნოს, რომ მტკნარი და მინერალური წყლების მწარმოებელი კომპანიები 2020-2021 წლების პერიოდში მაქსიმალურად ცდილობდნენ ცდილობდნენ პროდუქტზე ფასების შენარჩუნებას შიგა ბაზარზე მოგების მარჟის შემცირების ხარჯზე (ლობჟანიძე ნ. 2021). ექსპორტის მიმართულებით შემდეგი დადებითი ტენდენციები გამოიკვეთა: 2021 წელს, წინა წელთან შედარებით აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტის ღირებულების მნიშვნელოვანი ზრდა ფიქსირდება რუსეთში (34%), სომხეთში (64%), უკრაინაში (16%), იტალიაში (53%), საუდის არაბეთსა (89%) და აზერბაიჯანში (8%).

ექსპორტის მიმართულებით უარყოფითი ტენდენციებიდან აღსანიშნავია: პანდემიის პერიოდში აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტის ღირებულების მნიშვნელოვანი შემცირება, რაც გამოვლინდა თურქეთსა და ყაზახეთში, შესაბამისად (19%) და (10%).

ძირითადი პროდუქტების მიხედვით ექსპორტის მაჩვენებლები შემდეგი იყო (იხ. დიაგრამა 8).

დიაგრამა 8. ძირითადი პროდუქტების ექსპორტი, მლნ აშშ დოლარი



აგებულია ავტორების მიერ

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

ძირითადი პროდუქტების მიხედვით ექსპორტის შემდეგი დადებითი ტენდენციები გამოიკვეთა: პანდემიის პერიოდში მნიშვნელოვანი ზრდა აღინიშნება ღვინის (14%), უალკოჰოლო გაზიანი სასმელების (85%), მინერალური და მტკნარი წყლების (22%), კაკლოვანი ხილის (ძირითადად თხილი) (26%), სპირტიანი სასმელების (18%) და კარტოფილის (16-ჯერ) ექსპორტში.

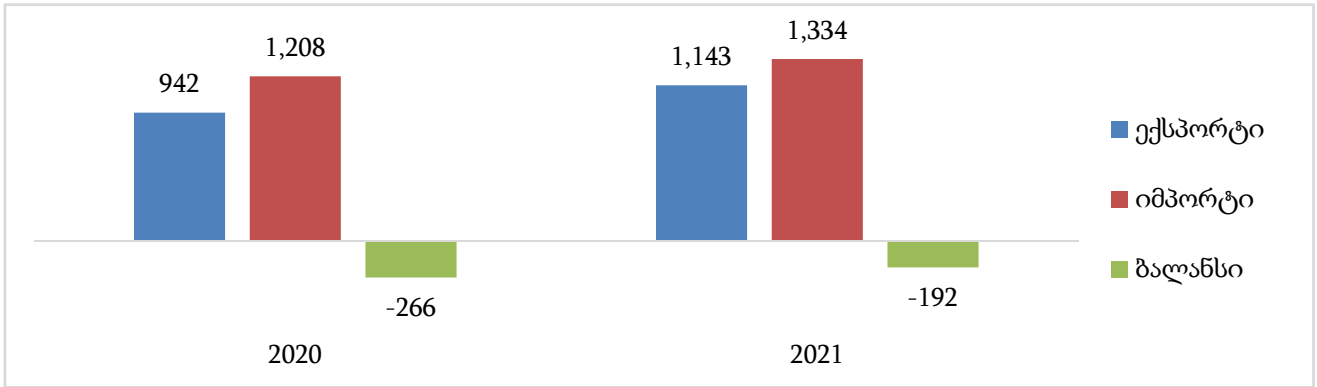
გარდა ზემოთ აღნიშნული პროდუქტებისა, 2021 წლის მონაცემებით, წინა წელთან შედარებით გაიზარდა შემდეგი პროდუქტების ექსპორტი: ატმისა და ვაშლატამას (35%-ით), მანდარინის (19%-ით), მოცვის (49%-ით), მწვანილის (28%-ით), პომიდორის (58%-ით), საზამთროს (უმნიშვნელოდ), თაფლის (დაფიქსირდა ექსპორტის რეკორდული მაჩვენებელი - 657 ათას აშშ დოლარი, ექსპორტი 19 ქვეყანაში განხორციელდა, მათ შორის ევროკავშირის ქვეყნებში: საფრანგეთი, ბულგარეთი, ჩეხეთი და გერმანია).

უარყოფითი ტენდენციებიდან აღსანიშნავია: პანდემიის პერიოდში მნიშვნელოვანი კლება, რაც დაფიქსირდა თევზის ქონის, კარაქის, მრკ-ს გაყინული ხორცის, თევზის ფქვილის, და გაყინული თევზის ექსპორტში.

აგროსასურსათო პროდუქტების იმპორტის მიმართულებით შემდეგი ტენდენციები გამოიკვეთა: პანდემიის პერიოდში იმპორტის მოცულობა 11%-ით გაიზარდა. საკვლევ პერიოდში მნიშვნელოვნად გაიზარდა მარგარინის, შოკოლადის ნაწარმის, სიგარეტის, შაქრის, თამბაქოს შემცველების და ხორბლის ფქვილის ამავე პერიოდში, სხვა პროდუქტებთან შედარებით, მნიშვნელოვნად შემცირდა ხორბლის, ხახვის, გაყინული თევზის, ვაშლის და ციტრუსის იმპორტი.

თუ აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის ბალანსის მიხედვით ვიმსჯელებთ, შეიძლება ითქვას, რომ უარყოფითი სავაჭრო ბალანსი კვლავ შენარჩუნებულია (იხ. დიაგრამა 9).

დიაგრამა 9. აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტ-იმპორტი პანდემიის პერიოდში



აგებულია ავტორების მიერ

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

პანდემიამდე და პანდემიის პერიოდების მატრიცული შედარებითი ანალიზის საფუძველზე გამოვლინდა, რომ პანდემიის მიუხედავად დადებითი ტენდენცია შეინიშნება, რაც განპირობებულია 2021 წლის მონაცემებით.

უნდა აღინიშნოს, რომ აგროპროდუქტებით ვაჭრობის ბალანსის უარყოფითი სალდო კლების ტენდენციით ხასიათდება. 2021 წელს 2018 წელთან შედარებით მოცემული უარყოფითი სალდოს თითქმის 2-ჯერ კლებაა დაფიქსირებული. აღნიშნული ტენდენციის განვითარებას ერთგვარად ხელი შეუწყო სახელმწიფო მხარდაჭერამ, ქართულ ბაზარზე მოქმედ კომპანიებს საქართველოში პანდემიის ცალკეული ტალღების განმავლობაში რამდენიმე სახის შეღავათი შესთავაზეს. (Lobzhanidze N. 2021). 2020 წლის 23 მარტის საქართველოს მთავრობის ბრძანების (N185) საფუძველზე, სახელმწიფომ 10 მილიონი ლარი გამოყო იმპორტირებული პროდუქციის ფასების სუბსიდირებისთვის 9 აგროსასურსათო პროდუქტის ფასების სტაბილიზაციის უზრუნველსაყოფად. აღნიშნული 9 პროდუქტია: მაკარონი, ბრინჯი, წიწიბურა, ზეთი, შაქარი, ხორბალი, ხორბლის ფქვილი, რძის ფხვნილი, ლობიო. მათგან სუბსიდიის თითქმის ნახევარი (48,78%) ხორბალზე მოდიოდა (MOF, 2021).

დასკვნა. კვლევით დადასტურდა, რომ აგროსასურსათო პროდუქტებით ვაჭრობის სექტორი შედარებით მდგრადია ტიპური და ატიპიური ტიპის კრიზისების მიმართ, რაც სამომავლოდ წარმოების გაფართოებისა და ექსპორტის ზრდის მნიშვნელოვან პოტენციალს წარმოადგენს. ოპტიმისტური სცენარის განსავითარებლად მეტად მნიშვნელოვანია, COVID-19-ის პანდემიით გამოწვეული პრობლემების კოორდინირებულად მართვა პროცესში ჩართული გადაწყვეტილების მიმღებთა მხრიდან - სამედიცინო სექტორი, ფერმერები, ბიზნესის წარმომადგენლები, პოლიტიკის შემქმნელები, მომხმარებლები, საზოგადოება. ამასთან, გადახედვას საჭიროებს ეკონომიკურ მეცნიერებაში ანალიზის ის მეთოდები და მეთოდოლოგიები, რომლებიც ვაჭრობის სფეროს ციფრიზაციის პრობლემებთან არის დაკავშირებული.

ამასთან, პანდემიისა და პოსტპანდემიურ პერიოდებში შესაფასებელი იქნება მიწოდების ჯაჭვის რისკები, ასევე, საჭიროა ეკონომიკური განვითარების გეგმის შემუშავება გრძელვადიანი შედეგების განსაზღვრისათვის, თუნდაც განვითარების რამდენიმე სცენარის ფორმულირებისა და ეკონომიკური რესურსების ოპტიმალური მობილიზაციის გზით.

## ლიტერატურა:

1. ლობჯანიძე ნ. (2021). „კორონავირუსის (Covid-19) გავლენა წყლის ინდუსტრიაზე: ძირითადი გამოწვევები მსოფლიოსა და საქართველოში“, ჟურნალი „ეკონომისტი“, 2021 (01), <http://dx.doi.org/10.36172/EKONOMISTI.2021.XVII.01.LOBZHANIDZE>
2. პაპავა, ვ. (2018). „საქართველოს ეკონომიკა „ტურისტულ ხაფანგში“, რონდელის ფონდის ბლოგი.
3. ლაღანიძე გ. (2016). „მომსახურების ექსპორტის განვითარების პოტენციალი საქართველოში“, ჟურნალი „ეკონომიკა და ბიზნესი“, N4, გვ. 143-150.
4. ხარაიშვილი ე., ნაცვლიშვილი ი., „ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ბაზრები და ექსპორტის მასტიმულირებელი ეკონომიკური პოლიტიკა“. (2019). *ჟურნალი „გლობალიზაცია და ბიზნესი“*, #8
5. Ben-xi L., ZHANG Y. (2020) “Impact of the COVID-19 pandemic on agricultural exports”. [https://doi.org/10.1016/S2095-3119\(20\)63430-X](https://doi.org/10.1016/S2095-3119(20)63430-X)
6. Greenville J., McGilvray H., Black S. (2020). “Australian agricultural trade and the COVID-19 pandemic”. <https://www.awe.gov.au/abares/products/insights/australian-agricultural-trade-and-the-covid-19-pandemic>
7. Gruère, G. Brooks J. (2021). “Viewpoint: Characterising early agricultural and food policy responses to the outbreak of COVID-19”, *Food Policy*, Vol. 100, p. 102017, <http://dx.doi.org/10.1016/j.foodpol.2020.102017>
8. Headey D., Heidkamp R., Osendarp S., Ruel M., Scott N., Black R. (2020). “Impacts of COVID-19 on childhood malnutrition and nutrition-related mortality”, Volume 396, Issue 10250, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31647-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31647-0)
9. Kharaiashvili E. (2017). “DIRECTIONS FOR IMPROVING THE SUPPLY CHAIN IN THE AGRO-FOOD SECTOR OF GEORGIA”. In *Foresight management: formation and transformation adaptive business organizations*. International collective monograph. Volume 2. Section 6.: 6.2. p. 268. Tbilisi-Kherson
10. *Kharaiashvili E., Gechbaia B., Erkomaishvili G., Lobzhanidze M., Natsvlishvili I.* (2021). “Shipping policy of agri-food products and the formation of food markets in Georgia. MATEC Web Conf. Volume 339, 2021. International Conference on Sustainable Transport System and Maritime Logistics (ISTSML 2021)
11. Kharaiashvili E., Gechbaia B., Mushkudiani Z. (2019). “The trends of producing agro-food products and export innovative marketing strategy in Georgia”. *Economics. Ecology. Socium*, 3(3), 1-10.
12. Kharaiashvili E., Natsvlishvili I., Lazariashvili T. (2020). Bio-products market in Georgia: current challenges and development perspectives, *International Journal of Markets and Business Systems*, Volume 4, Issue 1
13. Kharaiashvili E., Gechbaia B., Zviadadze E., Mushkudiani Z., Tsilosani A. (2021). “Trade and Economic Relations Between Georgia and the Czech Republic: Challenges in Export and Import of Agri-Food Products”. *E3S Web Conf. Volume 280, 2021 Second International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters*
14. Lobzhanidze, N. (2021). The impact assessment of competitiveness on export growth in Georgian mineral water sector (based on econometric model). *Economics. Ecology. Socium*, 5(1), 1-12, <http://dx.doi.org/10.31520/2616-7107/2021.5.1-1>
15. Lusk J. et al. (2020). “Economic Impacts of COVID-19 on Food and Agricultural Markets, Cast Commentary, Council for Agricultural Science and Technology (CAST), Ames IA, <https://www.cast-science.org/publication/economic-impacts-of-covid-19-on-food-andagricultural-markets/>
16. Papava V. (2020). “On the Reflection of Coronomics in Economic Science and Economic Policy. *Globalization and Business*, 10, 15-24. <https://doi.org/10.35945/gb.2020.10.001>
17. Saima Hd., Yaseen M..(2021). “Global Agri-Food Sector: Challenges and Opportunities in COVID-19 Pandemic” <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.647337>
18. Sharma D., Bouchaud J-P., Gualdi S., Tarzia M., Zamponi F. (2021). V-, U-, L- or W-shaped economic recovery after Covid-19: Insights from an Agent Based Model. *PLoS ONE* 16(3): e0247823. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247823>
19. Shonia N., Mushkudiani Z., Siradze M. (2022). “Pandemic era and its impact on the investment and business environment –Georgian case. 3.1(1) Access to science, business, innovation in digital economy”, ACCESS Press. <https://doi.org/10.46656/access>
20. Shonia N., Nozadze M., Mushkudiani Z. (2021). “AGRICULTURAL INSURANCE AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT IN GEORGIA”. *European Science Review* № 5–610. 29013/ESR-21-5.6-95-98[http://ppublishing.org/upload/iblock/749/ESR-5-6\\_2021.pdf?fbclid=IwAR0zE9IpQLbqcqyZ1wKRW17Hu7a1YKUzvpzK32nh9knohg8hTfqLDuGRZw](http://ppublishing.org/upload/iblock/749/ESR-5-6_2021.pdf?fbclid=IwAR0zE9IpQLbqcqyZ1wKRW17Hu7a1YKUzvpzK32nh9knohg8hTfqLDuGRZw)
21. Vickers B., Ali S., Zhuawu C., Zimmermann A., Attaallah H., Dervisholli E. (2020). “Impacts of the COVID-19 Pandemic on Food Trade in the Commonwealth” [https://thecommonwealth.org/sites/default/files/inline/ITWP-2020\\_15\\_UPDF.pdf](https://thecommonwealth.org/sites/default/files/inline/ITWP-2020_15_UPDF.pdf)

22. Wasito, Hermawan H., Mulyono J., Sirnawati E., Sihombing Y., Ratri D. (2021). Covid-19: impact on agricultural and anticipate strategies. E3S Web of Conferences 306, 02016 <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202130602016>
23. საქართველოს ფერმერთა ასოციაცია. (2020). „Covid 19 Impact on Georgian Farmers and Agriculture”
24. საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი. (2021). მაკროეკონომიკური პროგნოზები, [http://pbo.parliament.ge/media/k2/attachments/Macroeconomic Forecasts December 2020 GE FINAL2020.pdf](http://pbo.parliament.ge/media/k2/attachments/Macroeconomic_Forecasts_December_2020_GE_FINAL2020.pdf)
25. საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო. (2021). მაკროეკონომიკური სცენარების ანალიზი <https://www.mof-ge/images/File/2022-biujeti/01-10-2021/danartebi/scenarebis%20analizi.pdf>
26. Agricultural Trade & Policy Responses during the first wave of the COVID-19 pandemic in 2020. <https://reliefweb.int/report/world/agricultural-trade-policy-responses-during-first-wave-covid-19-pandemic-2020>
27. AMIS. (2021). Agricultural Market Information System, <http://www.amis-outlook.org/>
28. FAO. (2020). Extension and advisory services: at the frontline of the response to COVID-19 to ensure food security. 17 April 2020. <http://www.fao.org/3/ca8710en/CA8710EN.pdf>
29. FAO. (2021). “AGRICULTURAL TRADE & POLICY RESPONSES DURING THE FIRST WAVE OF THE COVID-19 PANDEMIC IN 2020”. Food and Agriculture Organization of the United Nations Rome, 2021 <https://www.fao.org/3/cb4553en/cb4553en.pdf>
30. FAO, IFAD, UNICEF, et al. (2019). The State of Food Security and Nutrition in the World 2019, Safeguarding against economic slowdowns and downturns. Rome, FAO. (10) (PDF) COVID-19 and its Global Impact on Food and Agriculture. Available from: [https://www.researchgate.net/publication/341380033\\_COVID-19\\_and\\_its\\_Global\\_Impact\\_on\\_Food\\_and\\_Agriculture](https://www.researchgate.net/publication/341380033_COVID-19_and_its_Global_Impact_on_Food_and_Agriculture)
31. FAO-OECD. (2021 forthcoming). Survey on G20 Agricultural Resilience and Risk Management: Summary note of the G20 survey, Rome
32. OECD. (2021). “Keep calm and carry on feeding: Agriculture and food policy responses to the COVID-19 crisis”
33. UNECE. (2020). Survey of Georgian MSMEs

## Agri-food Trade: Challenges and Opportunities under the COVID-19 Pandemic

**Eter Kharashvili**

*Doctor of Economic Sciences, Professor  
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University*

**Nino Lobzhanidze**

*Doctor of Economics, Assistant Professor  
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University*

### SUMMARY

*The paper analyzes the views of scientists on the difficulties caused by the pandemic in the field of trade in agri-food products. Comparative analysis of typical and atypical crises reveals optimistic and pessimistic scenarios for the development of trade in products.*

*In the research process, through comparative analysis, the indicators of trade in agro-food products of Georgia in the pre-pandemic (2018-2019) and post-pandemic (2020-2021) periods are analyzed.*

*Based on the analysis, conclusions have been drawn and recommendations have been developed on food trade problems taking into consideration the COVID-19 crisis.*

*Key words: food trade, export, import, pandemic impact, trade balance.*